

Borodin, Alexander (1833 – 1887).

Rysk kemist och tonsättare.

Trots ett krävande arbete som professor i kemi vid Medicinsk-Kirurgiska Akademien i St. Petersburg – han utgav ett fyrtiotal vetenskapliga arbeten – satte Borodin rejäla spår både i den ryska och i den internationella musikhistorien. Hans bidrag är en mycket personlig, idérik och nyskapande harmonik, som banat väg för impressionisterna. Även hans okonventionella melodier, liksom de orientaliskt färgade uttrycksmedlen är typiska kännetecken. Han anses också vara en mycket skicklig formbyggare.

Borodin var medlem i tonsättarföreningen *Den mäktiga lilla gruppen* även kallad *Den nyryska skolan*. Med undantag av Milij Balakirev (1837-1910) hade de fem medlemmarna när gruppen bildades borgerliga yrken med musiken som hobby. De övriga tre var Modest Mussorgskij (1839-1881), Nikolaj Rimskij-Korsakov (1844-1908) och Tsezar Cui (1835-1918). Gruppen ville föra Michail Glinkas arv av rysk egenart vidare.¹ Borodin var gift med en skicklig pianist, Ekaterina Protopopova, som stöttade honom i hans musikaliska arbete.

Bland Borodins viktigaste verk kan nämnas operan *Furst Igor* och tre symfonier, varav den andra i h-moll hör till standardverken i konserthus världen över. Borodin skrev även många sånger, ofta till egen text. Av hans två stråkkvartetter är nr 2 i D-dur en av de mera kända i kammarmusikrepertoaren.

Stråkkvartett nr 1 A-dur

1. Moderato – Allegro 2. Andante con moto 3. Scherzo: Prestissimo

1. Andante – Allegro risoluto

1873-79

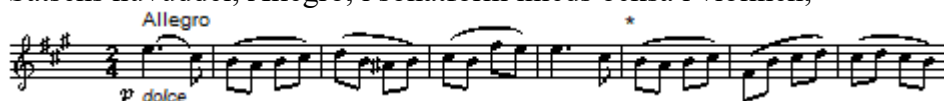
Denna kvartett är mer ”akademisk” och även längre än den mer berömda efterföljaren. Det kan förklara varför den rönt mindre uppmärksamhet. Det är synd, för den har mycket att bjuda på. Verket är cykliskt på ett sätt som blev riktigt vanligt först hos romantikens företrädare i Frankrike. Cesar Francks pianokvintett tillkom ungefär vid samma tid (1878).

Verket är tillägnat hustrun till Nikolaj Rimskij-Korsakov. Borodin skulle komma att tillägna den andra kvartetten till sin egen hustru.

Den långa första satsen (ca 14 minuter) börjar med en mycket vacker introduktion som varar i ungefär 2 minuter. Temat hörs först i violinen:

Satsens huvuddel, Allegro, i sonatform inleds också i violinen;

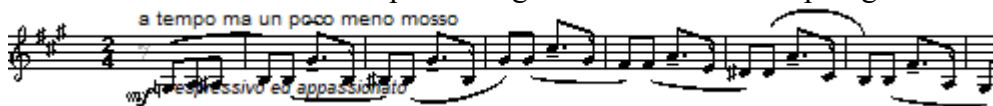

¹ Trots att Balakirev hade musiken som yrke var gruppen tveksam till formell musikalisk skolning. Den inställningen ändrades med tiden, åtminstone hos sjöofficeren Rimskij-Korsakov. Han blev nämligen 1871 utnämnd till Professor i komposition vid det nystartade konservatoriet i St. Petersburg och kände sig därmed naturligtvis tvingad att först lära sig det som han skulle lära ut till sina elever. Han insåg då sin tidigare amatörmässighet och reviderade så småningom en hel del av sina tidigare verk.

Under kvartettens rubrik har Borodin skrivit: *Inspirerad av ett tema av Beethoven*. Temat som åsyftas finns i Stråkkvartett i B-dur op. 130, Finalen.² Överledning⁴en bestående av en flera gånger upprepad, fallande figur, är tydligt utvecklad ur huvudtemat:

Detta överledningsparti får stor betydelse och återkommer flera gånger. Sidotemat har karakteristiska punkteringar och stora intervallsprång:

Temat får stort utrymme. Överledningen återkommer och avslutar expositionen. Genomföringen är mästertlig och lång, över 300 takter, att jämföras med Allegroexpositionen på drygt 200. Den inleds med utveckling av huvudtemat och följs sedan av ett fugato på samma tema. Här sker även kombinationer av de olika temana, som när introtemat kombineras med överledningstemat. Även sidotemat får stort utrymme. Återtagningen är något förkortad jämfört med allegroexpositionen. Överraskande är ett nytt tema, som plötsligt dyker upp efter att sidotemat presenterats i tonikan. Det hörs i violin 1 tillsammans med sidotemat i mellanstämmorna:

Det lär vara en del av ett tema ur Glinkas *Russlan och Ludmila*.

I återtagningen kan man också lägga märke till texturförändringar. Den utpräglade polyfonin avbryts tillfälligt av konventionellt solistackompanjemang i sidotemat. En ganska lång coda inleds med överledningen men handlar i övrigt om huvudtemat.

Sats nr 2, *Andante con moto*, har en vanlig, 3-delad ABA-form, men innehåll och stämningen är ovanlig.

A-delens första tema, en vemodig melodi, presenteras i violin 1 och violan. Violans motstämman är lika viktig som violinstämman.

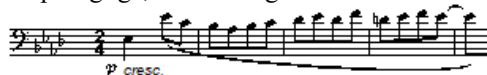
Detta tema avbryts av ett utbrott i fortissimo byggt på de tre 8-delarna i det första temats första takt:

Det följs av ett nytt tema:

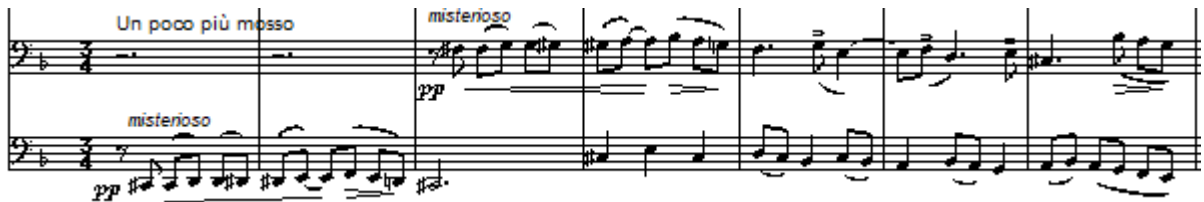
² Beethovens tema finns i violastämman i en Ass-dur-episod i B-durkvartettens nya final, den som ersatte den ursprungliga, Grosse Fuge.

Avsnittet återkommer inte, men är ändå viktigt eftersom det innehåller en fras, som kommer att bildar underlag för mellandelens fugato:

Mittdelen, B, är alltså ett fugato, byggt på ovan nämnda tema:

Notexemplet visar de två understämmorna. I takt 8 resp. 10 kommer så violinerna in. A-delen kommer tillbaka, först med det fallande trioltemat och sedan med det första A-temat och ännu en gång trioltemat. Av tema nr 3 (*cantabile espressivo*) hörs nu bara som i förbigående de takter som låg till grund för fugatotemat.

Sats 3 är ett scherzo med beteckningen *prestissimo*. Även denna sats har sedvanlig 3-delad form, men med stor originalitet innehållsligt.

Scherzodelens dominerande tema bygger på tretonsfras som virvlar fram i stämmorna:

Det hela utvecklar sig till ett imponerande perpetuum mobile-stycke fyllt av energi och charm.

I trion anslås en helt annan stämning, utsökt och läcker. Temat spelas ofta med flageoletter och de andra stämmorna är ofta sordinerade. Notexemplet visar avsnittets början med de tre undre stämmorna. Temat ligger här i cellon:

Scherzodelen kommer tillbaka och avslutar.

Finalen utgör ett härligt slut på denna mästertliga kvartett. Den inleds med ett *Andante* i a-moll byggt kring ett tema som i början liknar det tredje temat i sats nr 2:

När sedan huvuddelen av satsen, *Allegro risoluto*, börjar finner vi att temats 8-delar även utgör en av stämmorna här. I notexemplet nedan ser vi detta i violan. Men det är första violinens mycket säregna rytmiska figur som utgör huvudtemat:

Sidotemat påminner om sidotemat i sats 1. Det går i C-dur.

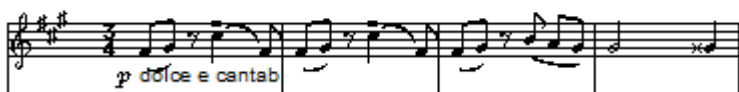

Som vanligt bidrar de fyra helt olika stämmorna till lyssnarens uppfattning om temats toner. Man kan därför inte vara säker på att hitta temats alla toner i en stämma. I 8-dels-pauserna ovan framträder t. ex. en ton i en annan stämma som pockar på uppmärksamhet.

Allegrodelen ska enligt partituret tas i repris. Detta görs också i den inspelning jag lyssnat på.

Genomföringen bearbetar först det rytmiska huvudtemat. I den sista utvecklingen av sidotemat hörs i slutet även huvudtemats rytmiska figur.

Återtagningen överraskar inte förrän det är dags för sidotemat. Det annonseras genom att huvudgruppen avslutas på ett E7-ackord. Och visst går det i A-dur. Men det börjar inte på den förväntade tonen e (kvintan). Enligt expertis som konsulterats har temat omharmoniserats och dessutom påbörjats på sexten istället för kvintan.³ Temat börjar alltså i stället på fissa. Men det klingar fint även i denna variant!

Detta är en ovanlig återtagning av sidotemat. Jag kan inte påminna mig att ha stött på den tidigare i kammarmusikverk.

Codan bygger på 8-delarna från Andante-inledningen. Dessa härrör i sin tur från första satsens huvudtema och alltså ursprungligen från Borodins inspirationskälla, Finalen i Beethovens B-durkvartett op 130. Så knyter Borodin med elegans ihop sin kvartett!

³ Tonsättaren Staffan Storm

Stråkkvartett nr 2 D-dur

1. *Allegro moderato* 2. *Scherzo: Allegro* 3. *Notturmo: Andante*

4. *Finale: Andante – Vivace*

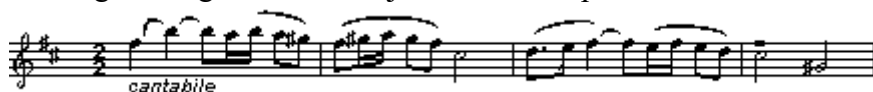
1881

D-durkvartetten från 1881 tillägnades hustrun Ekaterina. Den vill skildra parets första möte i Heidelberg 20 år tidigare och den lyckliga tid som följde. Många menar att cellon – Borodin var en ganska skicklig cellist – och 1:a violinen, vilka dominerar i kvartetten, representerar det äkta paret.

Första satsen, *Allegro moderato*, har sonatform, och det är mycket lätt att följa huvud- och sidotema genom kvartetten. Huvudtemat, en mycket säregen och behaglig melodi, inleds i cellon, Borodins eget instrument, och får omedelbart svar i violin 1:

Det något rörligare men lika ljusa sidotemat presenteras av violin 1.

Ett tredje tema börjar unisont i violin och cello:

Slutgruppen inleds i violan med ett kromatiskt tema:

Genomföring utvecklar huvudtema och det första sidotemat.

I återtagningen, när det är dags för sidotemat, dröjer det innan tonikan etableras.

Den avslutande codan inleds med det kromatiska sluttemat.

Andra satsen har beteckningen *Scherzo: Allegro*, men saknar en central trio. I stället har den sonatform med ungefär samma utrymme för exposition, genomföring och återtagning. Huvudtemat består av virvlande toner i violinerna och en motstämma i violan:

I sidogruppen spegelvänds huvudtemats violamelodi och ger upphov till en ganska oemotståndlig melodi (C-dur) i violinerna, med betagande harmoniska växlingar. Den får även lekmän att ana att det är något speciellt med Borodins harmonik:

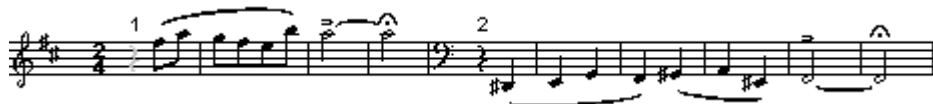
Genomföringen bearbetar huvudtemat som inramar 8 takter av sidotemat. Återtagningen är mycket lik expositionen, denna gång med sidotemat i ”rätt tonart” (F-dur).

Den berömda långsamma satsen, *Notturmo: Andante* (A-dur), domineras trots sin ABA-form av ett enda tema, och kanske är det detta som är hemligheten bakom folkgunsten. Många i den stora lyssnarskaran vill inte bli störda av inslag som bryter ”det vackra”. Men Borodin har genom att skickligt variera sättet att presentera temat lyckats skapa omväxling nog för att tillfredsställa även de mest kräsna och krävande lyssnare; i Sohlmans musiklexikon beskrivs den som *fulländad i sin melodiska uttrycksfullhet*. Hela satsen kan sägas vara en dialog mellan cello (Borodin) och 1:a violinen (hans hustru Ekatarina). Cello inleder, varefter temat vandrar över till 1:a violinen.

Det rörligare avsnittet i mitten av satsen bygger på de två första takterna av temat.

Finalsatsen, *Andante; Vivace*, har en kort långsam inledning som antyder de två motiv som ska bilda vivace-delens huvudtema.

När Vivace-delen börjar hörs först motiv 2 i cello, som fortsätter med det även när violan ansluter med motiv 1:

Sidotemat (A-dur) presenteras av violin 1:

På den korta genomföringen följer i vanlig ordning återtagning och coda, som avslutar satsen och denna vänliga kvartett.

De ofta förekommande vilopunkterna (pauserna) skapar en oerhörd spänning och förväntan i satsen. Spänning skapas även genom en liten oregelbundenhet som den danska violinisten Elisabeth Zeuthen Schneider påpekat. Hon har en förtjusande beskrivning av denna. *Jeg har lagt mærke til at der i sidste sats Borodin er en meget subtil humor: perioder på 4 eller 8 takter bliver af og til forøget med en takt, som en lille hint om at hans unge hustru måske kunne være capriciøs og uberegnelig!*